

## למשמעות דברי אלישע 'אשקה־נא לאבי ולאמי ואלכה אחר־יך' (מלכים א יט 20א)

לאה יעקבזן

ביחידה הספרותית שבמלכים א יט 19–21 מתוארת פגישתם של אליהו ואלישע.<sup>1</sup> פגישה זו היא פועל יוצא של הצו שהטיל ה' על אליהו למשוך את אלישע לנביא תחתיו (פס' 16). הדיאלוג בין השניים נפתח לאחר פעולה דרמטית שמבצע אליהו, ובה הוא משליך את אדרתו לעבר אלישע, שעה שזה עסוק במלאכת חריש האדמה (פס' 19). אלישע שהבין את משמעות השלכת האדרתו,<sup>2</sup> עזב את הבקר, רץ אחרי אליהו ואמר לו: 'אשקה־נא לאבי ולאמי ואלכה אחר־יך' (פס' 20א). תגובה זו של אלישע ומשמעותה יעמדו בלבבו של מאמר זה.

מן הטקסט ניתן להבין את דברי אלישע, 'אשקה־נא', כבקשה לסור ממקום המפגש עם אליהו אל אביו ואל אמו ו'לנשק' להם, משמע להיפרד מהם בטרם ילך אחרי אליהו.<sup>3</sup> ואולם שאלה היא מה טיבה של בקשה זו. מה אפשר ללמוד מעצם העלאתה ומלשונה במפגש הרה גורל זה? כלום לא חשש אלישע מהשלכותיה (תגובת אליהו והעיכוב

- \* תודתי נתונה לפרופ' יוסף פליישימן על שקרא את כתב־היד והעיר הערות מאירות עיניים.
- 1 דעה רווחת היא שמל"א יט 19–21 היא יחידה ספרותית עצמאית ולא המשכם של סיפורי אליהו ומאבקו בבעל (מל"א יז–יט 18). לדין בנושא זה ולספרות ראו: 'שמש', 'מהליכה אחר הבקר להליכה אחר אליהו: מינוי אלישע למשרתו של אליהו (מלכים א יט 19–21)', עיוני מקרא ופרשנות ה (תש"ס), עמ' 73–75 והערה 1 שם. וראו גם: B. O. Long, *I Kings: With an Introduction to Historical Literature* (FOTL 9), Grand Rapids 1984, pp. 205–206; S. J. DeVries, *I Kings* (WBC 12), Waco, TX 1985, pp. 238–239. ועוד.
  - 2 ראו למשל: J. Robinson, *The First Book of Kings* (CBC), Cambridge 1972, p. 223; M. Cogan, *I Kings: A New Translation with Introduction and Commentary* (AB 10), New York 2000, p. 455; דה־פריס, שם, עמ' 239.
  - 3 I. W. Slotki, *Kings: With an Introduction and Commentary* (Soncino Books of the Bible), London 1971, p. 141; V. Fritz, *1 and 2 Kings* (CC), A. Hagedorn (trans.), Minneapolis, MN 2003, pp. 200–201. ועוד רבים.

שבהליכה אחריו)? יש הטוענים שבקשה זו היא ביטוי להססנות של אלישע לפני שיקבל החלטה כה גורלית שתשנה את חייו.<sup>4</sup> אחרים סוברים שבקשת אלישע היא יסוד מעכב, שעורר את תגובתו החשדנית של אליהו, שמא ינצל אלישע את הליכתו 'לנשק' להוריו להתחמק מהתפקיד או למצער לעכבו. עניין זה נלמד מדברי אליהו המאתגרים את אלישע, שהחלטה אם יהיה נתון למרותו של אליהו לצמיחות אם לאו, נתונה בידו.<sup>5</sup> יש הלומדים על מידותיו הטובות של אלישע, המבקש לחלוק כבוד לאביו ולאמו ולהיפרד מהם כראוי. מפרשים אלה ואחרים נוטים לראות בנשיקה מחווה רגשית של בן שניפרד מהוריו לצמיחות.<sup>6</sup>

ביסוד הדעות הנזכרות מונחת ההנחה שאלישע הוא איש בוגר ועצמאי, והליכה או אי הליכה אחרי אליהו נתונה לשיקול דעתו.<sup>7</sup> אולם מלשון הכתוב אין ודאות ואין סימוכין שאלישע איש בוגר ועצמאי ושהחלטתו נתונה בידו. במבנה בית האב הפטריארכלי, שבית שפט אבי אלישע נמנה עמו, הייתה עזיבת בן לצמיחות כפופה להסכמת בעלי הסמכות עליו. אם אלישע נתון לסמכות המשפטית של הוריו ומציית להם, הרי שהוא אינו רשאי לבוא אליהם ולהודיע להם על עזיבתו על פי רצונו, גם אם יעשה כן במחווה רגשנית של כבוד.

בחיבור זה אני מבקשת להראות שדברי אלישע – ההחלטיים גם אם נרגשים – לשוב אל הוריו ו'לנשקם' מונעים מחובתו המשפטית לקבל את רשות הוריו לעזבם בטרם ילך אחרי אליהו ומבטאים חובה זו. אלישע מודע לחובתו כלפי הוריו והוא נחוש למלאה. בחלקו הראשון של החיבור אדון בשורש נש"ק בהקשרים של פרדה בין קרובים במקרא, ודיון זה ישמש רקע לבחינת המשמעות של דברי אלישע, 'לנשק' להוריו, בחלק השני.

4 G. Fohrer, *Elia* (AThANT 53), Zurich 1968, p. 24; T. E. Fretheim, *First and Second Kings* (Westminster Bible Companion), Louisville, KY 1999, p. 111; והשוו גם: לונג, מל"א (לעיל הערה 1), עמ' 205–206.

5 דה-פריס, מל"א (לעיל הערה 1), עמ' 239.

6 A. L. Hauser and R. Gregory, *From Horeb to Carmel: Elijah in Crisis* (JSOTSup 85), A. J. Hauser (ed.), Sheffield 1990, p. 125; פריץ, מלכים (לעיל הערה 3), עמ' 200–201.

7 חוקר נוסף שמדבריו משתמע שהחלטת אלישע, אם ללכת אחרי אליהו, נתונה בידו הוא Gunkel, *Elias Jahve und Baal* (Religionsgeschichtliche Volksbücher für die deutsche christliche Gegenwart, 2<sup>nd</sup> series, 8), Tübingen 1906, p. 26; גונקל סבור שאלישע ויתר על כוונתו להיפרד מהוריו, וששיבתו מאחורי אליהו הייתה רק לשם זביחת הבקר. גם זביחת הבקר ושרפת כליו היא עדות, לדעת חוקרים אחדים, לכך שאלישע הוא הבעלים של הרכוש, משמע הוא נתון ברשות עצמו. ראו למשל: שמש, מינוי אלישע (לעיל הערה 1), עמ' 88, 89. לעניין זה ראו הסתייגותי בהמשך. השוו גם: כוגן, מל"א (לעיל הערה 2), עמ' 455.

# א. הנשיקה בטקסי פרדה במקרא

השורש נש"ק משמש בסוגות ספרותיות שונות במקרא בתיאור מערכות יחסים שבין אוהבים, קרובים ורעים, בין סוגד ומושא סגידתו, ובכלל זה בהקשרים דתיים.<sup>8</sup> בתיאור מערכות יחסים שבין קרובים ורעים, כבסיפור הגדון, פעולת הנשיקה מופיעה במגוון הקשרים כדלקמן: (1) בתיאור חבירה מחודשת של שני צדדים לאחר נתק ממושך, למשל בתום עימות קשה (בר' לג 4) או בשיתוף פעולה על מנת לקיים שליחות (שמ"ד 27) ובחידוש קשרים משפחתיים ומשפטיים (בר' מה 15; שמ"ז יח 7);<sup>9</sup> (2) בתיאור אירוע טקסי פורמלי, למשל בעת הענקת ברכה טרם מות המברך (בר' כז 26–27, מח 10), במהלך הכתרה של מלך (שמ"א י 1)<sup>10</sup> וייתכן גם קודם כריתת ברית (שמ"א כ 41); (3) בתיאורים של פרדה לצמיתות בין שני צדדים, למשל בפרדה ממת (בר' נ 1) ומאיש לפני מותו (שמ"ב יט 40) ופרדה מבעלי סמכות ומעבר לסמכות אחרת

8 דוגמות למקראות על פי התפלגויות אלה ראו: K.-M. Beyse, 'nāšaq; n°šîqâ', *TDOT*, X, pp. 74–76

9 סיפור המפגש המחודש בין יתרו ומשה (שמ"ז יח 1–7) הוא גם סיפור של חידוש קשרים משפטיים, קשרי נישואין, שבין משה וצפורה, ומכאן בין משה ויתרו חותנו. זאת אם נקבל דעת חז"ל (רבי יהושע אומר: אחר שנפטרה הימנו בגט. נאמר כאן שלוח ונאמר להלן שילוח. מה שלוח האמור להלן גט, אף כאן גט', מכילתא דרבי ישמעאל, מסכת עמלק, א, על שמ"ז יח 2 [מהדורת הורוויץ–רבין, עמ' 190] וחוקרים אחרים (A. B. Ehrlich, *Randglossen zur hebräischen Bibel*: *Textkritisches, Sprachliches und Sachliches*, Leipzig 1908–1914, p. 330 והשוו: מ' מלול, חברה, משפט ומנהג בישראל בתקופת המקרא ובתרבויות המזרח הקדום, רמת-גן תשס"ו, עמ' 74 הערה 24), ש'שלוחיה' (פס' 2) משמעו גירושיה. בפרשה זו לא ברור מי נשק למי בעת הפגישה. דעת פרשנים היא שמשה הוא שנשק ליתרו. לא כן אבישור, הדין במונחים מן הראליה המשמשים בתיאור יחסי ברית בין מנהיגים בעלי מעמד שווה, הסבור שמחבר פרשת יתרו בחר במתכוון להיות דו־משמעי בשאלה זו כדי להדגיש את המעמד השווה של משה ויתרו. ראו: Y. Avishur, 'Treaty Terminology in the Moses-Jethro Story (Exo. 18: 1–12)', *AuOr* 6,2 (1988), pp. 139–147. אפשר כי במקרה אחר, הדין ביצירה של קשרים בין צדדים, בתיאור נשיקת יעקב לרחל (בר' כט 11) ואחר כך ללבן (שם, 13), ביקש המחבר לרמוז על קשרים משפחתיים ומשפטיים עתידיים ביניהם; וראו: א' קוסמן, 'נשיקת יעקב לרחל (בראשית כט, יא): בדרכה של פרשנות חז"ל ובעקבותיה', בית מקרא מב,ב (תשנ"ז), עמ' 122 הערה 18.

10 בין שמואל ושאל שררו יחסי קרבה אישיים בראשית הדרך. ביטוי ליחס אישי הוא קביעת מיקומו של שאל בראש הקרואים ובצד שמואל, והסעדתו במנה מובחרת במיוחד (שמ"א ט 22–24). ועוד קודם הוא מבשר לו על עתידו כעוצר העם במילים שנעימה אישית עולה מהן: 'למי כל חמדת ישראל הלוא לך ולכל בית אביך' (פס' 20). עם זאת, נשיקת שמואל לשאל היא פעולה שמתבצעת במעמד ההכתרה של שאל למלך, ולאחר משיחת ראשו בשמן, ולפיכך היא נושאת מטען טקסי־פורמלי. ראו למשל: E. H. Peterson, *First and Second Samuel* (Westminster Bible Companion), Louisville, KY 1999, p. 63; W. Brueggemann, *First and Second Samuel* (IBC), Louisville, KY 1990, p. 84

(בר' לא 28, לב 1; רות א 9; וראו להלן). במרבית המקרים הנזכרים פעולת הנשיקה הובנה בידי חוקרים כביטוי ליחס אישי, רגשי, של האחד כלפי רעהו. אולם משקייחות תיאור פעולת הנשיקה בין צדדים, שנזכרת ברוב המקרים בשיאו של המפגש ביניהם, ומתוך הקשריה של הנשיקה, כדוגמת אלה שהוצגו לעיל, אפשר שלאזכור הנשיקה יש משמעות שאינה מצטמצמת אך ורק להבעת יחס אישי.

מלול, הדן במעמדים שבהם מובחנים יסודות פורמליים (הכרזה חגיגית, סעודה) המעניקים למעמד אופי טקסי-חגיגי (בר' כו 26–27, מח 10; שמ"א י 1), רואה בנשיקה הנזכרת במעמד יסוד בעל מטען טקסי-פורמלי נוסף על המטען הרגשי.<sup>11</sup> מלול מייחד את רוב דיונו למשמעות פעולת הנשיקה בטקסי ברית ומבין פעולה זו כאחד מהנימוסים הפורמליים הידועים והמקובלים בכריתת ברית. עם זאת, שני עניינים רבי חשיבות עולים מדבריו בעניין הנשיקה המשמשת במעמדים שבהם ניכר היסוד הטקסי-פורמלי: (1) הנשיקה אינה רק פעולה של מבע רגשי, יש שהיא נושאת מטען טכני-משפטי; (2) פעולת הנשיקה מציינת את יסוד החתימה הסופית של פעולה משפטית מסוימת, ויש בה כדי ליצור מצב משפטי חדש.

בעניינים אלה יש כדי להסביר את מובנה של פעולת הנשיקה המשמשת במעמדים אחרים שהרקע המשפטי שלהם ניכר, לבד מאלה שמלול דן בהם בחיבוריו. זוהי הסיטואציה הרלוונטית לדיון הזה, המתארת מעמד של פרדה במסגרת משפחתית בין בעל הסמכות המשפטית בה ובין הנתון למרותו, בהיפרדס לצמיתות. לאישוש הדברים אדון להלן בשני מקרים, אשר כמו סיפור אלישע, עניינם פרדה לצמיתות בין קרובי משפחה, שאחד מביטוייה הוא הנשיקה שצד אחד מעניק לאחר.

#### בראשית לא 28, לב 1

פרק לא בספר בראשית דן בסיפור בריחתו של יעקב מלבן, ועמו נשותיו, צאצאיו והרכוש אשר צבר בעת שהותו בבית לבן. כאשר לבן מגלה את דבר הבריחה הוא דולק אחר יעקב ומשיגו בהר הגלעד, שם מתפתח עימות ביניהם. לבן מוכיח את יעקב על גנבת בנותיו וצאצאיהן וגנבת רכושו (פס' 26–27), תוכחה העולה גם בהמשך הדברים, 'הבנות בנתי והבנים בני והצאן צאני וכל אשר אתה ראה לי הוא' (פס' 43). עוד הוא טוען שבבריחתו מנע יעקב ממנו 'לנשק' לבניו ולבנותיו (פס' 28). בנאום ארוך (פס' 36–42) שוטח יעקב את טענותיו במטרה להוכיח ללבן שבנותיו והרכוש

11 ראו שני מחקריו של מלול בנושא זה: הנ"ל, 'ניבים וצירופי לשון בעברית המקראית שמקורם במחזות של כריתת ברית', העברית ואחיותיה ד-ה (תשס"ד-תשס"ה), עמ' 202–206; הנ"ל, 'לרקעם הטקסי-משפטי של צירופי לשון וביטויים אחדים בעברית המקראית', עיוני מקרא ופרשנות ט (תשס"ט), עמ' 315–320.

אשר עשה בפדן ארם שייכים לו על פי דין, היות שאת תמורתם הוא שילם במלוואה בעבודתו.

מחילופי הדברים ההדדיים שבין לבן ליעקב עולה, שכל אחד מהם ראה עצמו צד שנפגע מהפעולות שנקט הצד שמנגד, ושלדידו היו משוללות בסיס משפטי. טענות לבן מלמדות שהוא רואה עצמו בעל הסמכות העליונה בבית האב שהוא עומד בראשו, ובייחוד בעניין הרלוונטי לדיון, בדבר סמכותו על בנותיו וצאצאיהן.<sup>12</sup> לטענות אלה אפשר למצוא צידוק משפטי, שכן גם יעקב היה מודע לסמכויותיו הנרחבות של לבן, ואשר על כן הביע חששו שמא ינצל לבן את כוח סמכותו ויגזול את הבנות – נשותיו – ממנו (פס' 31).<sup>13</sup>

על רקע זה מתבהרים הדברים שמטיח לבן ביעקב, אשר נוגעים לפרדה הבלתי לגיטימית ממנו לטענתו: [...] ולא הגדת לי ואשלחך בשמחה ובשרים בתף ובכנור ולא נטשתי לנשק לבני ולבנותי [...] (פס' 27–28). בחלק הראשון של דבריו טוען לבן, שלו הודיע לו יעקב על כוונתו לעזוב היה מְשַׁלַּח אותו ('ואשלחך', פס' 27) בשמחה ובשירים בתוף ובכינור. הפועל 'ואשלחך' עשוי להצביע על טיב הקשר המשפטי שבין לבן ויעקב. בכתובים מקראיים שונים שבהם משמש הפועל שְׁלַח, המְשַׁלַּח כפוף לסמכות המְשַׁלַּח.<sup>14</sup> לדעת מלול ל'שְׁלַח' משמע טכני המציין ניתוק של קשר משפטי בין צדדים.<sup>15</sup> נראה שהפועל 'ואשלחך', המשמש בכתוב שלפנינו, עשוי להצביע על כך שבעיני לבן לא רק בנותיו וצאצאיהן נתונים לסמכותו אלא גם יעקב עצמו, ולפיכך עזיבת יעקב נתונה לרצונו ולא־ישורו.<sup>16</sup>

12 ראו למשל: G. Von Rad, *Genesis* (OTL 1)<sup>2</sup>, J. H. Marks (trans.), London 1966, p. 304; N. M. Sarna, *Genesis* (The JPS Torah Commentary), Philadelphia 1989, p. 218; G. J. Wenham, *Genesis 16-50* (WBC 2), Waco, TX 1994, p. 274; מלול, חברה, משפט ומנהג (לעיל הערה 9), עמ' 167.

13 פון ראד, שם, שם. על מודעות יעקב לסמכויותיו של לבן על בנותיו, נשות יעקב, אפשר שמלמדת העובדה שהוא אינו מכנה את לאה ורחל בדבריו 'נשותיי' אלא 'בנותיך' (פס' 31, 41).

14 לדוגמה בעל המגרש את אישתו (דב' כב 19, 29, כד 1–4); אב המשיא את בנותיו (שופ' יב 9); ה' המעניש את עמו (מל"א ט 7); ה' המעניש נביא שחטא (יר' כח 16).

15 מלול, חברה, משפט ומנהג (לעיל הערה 9), עמ' 74 הערה 24.

16 ונהם (בראשית [לעיל הערה 12], עמ' 274), מציין שיעקב היה כפוף לסמכותו של לבן בתחילת מערכת היחסים ביניהם. יש שביקשו לראות בקשר המשפטי הקיים בין לבן ליעקב קשר של מאמץ ומאומץ, ראו למשל: C. H. Gordon, 'The Story of Jacob and Laban in Light of the Nuzi Tablets', *BASOR* 66 (1937), pp. 25-27; T. L. Thompson, *The Historicity of the Patriarchal Narratives* (BZAW 133), Berlin 1974, pp. 269-280; B. L. Eichler, 'Nuzi and the Bible: A Retrospective', in: H. Behrens et al. (eds.), *DUMU-E2-DUB-BA-A: Studies in Honor of Åke W. Sjöberg* (Occasional Publications of the Samuel Noah

עוד טוען לבן, שבכריחתו מנע יעקב ממנו 'לנשק לבני ולבנתי' (פס' 28א). על רקע פרשה זו 'הרווייה באווירה משפטית והשזורה במינוח טכני משפטי'<sup>17</sup> ניתן להבין גם את החלק הזה שבדברי לבן מן ההיבט המשפטי: לבן מכנה את נשות יעקב 'בנתי', ואת בניהן – 'בני'. זהו עוד חיזוק לנאמר לעיל בדבר טענתו של לבן לסמכותו המשפטית עליהם. לפיכך, לטענתו שחרור הבנות והנכדים אפשרי רק על פי הסכמתו ובכפוף לאישורו. לו הודיע לו יעקב על כוונתו לעזוב, טוען לבן, היה הוא משחרר מכל מחויבות משפטית לא רק אותו אלא גם את בנותיו ונכדיו הכפופים לו. ביטוי לשחרורם של אלה הוא נותן בהביעו את רצונו 'לנשק' להם.<sup>18</sup> הפעולה הטקסית-הפורמלית המסמלת במעמד הפרדה את תום הסמכות המשפטית של לבן על בנותיו ונכדיו היא הנשיקה.<sup>19</sup>

רות א 9, 14

עקב האסונות הפוקדים את משפחת אלימלך, נשארת נעמי במואב והיא אלמנה מבעלה ואם שכולת שני בניה (רות א, 3, 5). כאשר שמעה שפקד ה' את עמו לתת להם לחם קמה לשוב משדי מואב אל מולדתה (פס' 6). נעמי יוצאת ממקום מגוריה ושמה פעמיה אל ארץ יהודה, אלא שאין היא לבדה, שתי כלותיה הולכות עִמָּה (פס' 7). מתיאור הכתוב לגבי שלוש הנשים הקמות יחד לשוב משדי מואב ויוצאות יחד ממקום מגוריהן לכיוון ארץ יהודה (פס' 6–7), נראה שלאחר מות שני בניה של נעמי לא שבו כלותיה אל בית אבותיהן אלא הוסיפו לגור עמה. על פי מקורות משפטיים אחדים מן המזרח הקדום, אלמנה ללא ילדים הייתה רשאית לעזוב את בית האב של בעלה המת.<sup>20</sup> עם זאת מקורות משפטיים אחרים מלמדים שלא תמיד שחרר בית האב

114-116, Philadelphia 1989, pp. 114-116; Kramer Fund 11), 'צ' בן ברק, 'הארות לפרשת נישואי לאה ורחל ליעקב על רקע נהגים ממסופוטמיה', בתוך: מ' הלצר ומ' מלול (עורכים), תשורות לאבישור: מחקרים במקרא ובמזרח הקדמון בלשון העברית ובלשונות השמיות. תל-אביב תשס"ד, עמ' 119–136.

17 כדברי מלול, חברה, משפט ומנהג (לעיל הערה 9), עמ' 167.

18 מלול (שם, עמ' 167), מבין את הוצאת בנות לבן מביתו ללא ברכת שלום במשמעות של הוצאתן ללא אישורו המפורש.

19 בתיאור הפרדה הממשית (בר' לב 1) לבן מנשק לבנותיו ולנכדיו ומברכם, ואחר כך שב למקומו. על אף שהברכה היא הפעולה האחרונה הננקטת במעמד הפרדה, אין לראות בה פעולה סמלית של שחרור ממחויבות משפטית של לבן את צאצאיו. טענת לבן כנגד יעקב שמנע ממנו 'לנשק' להם ולא 'לברך' אותם מלמדת שה'נשיקה' נושאת משמעות סמלית במעמד הפרדה. אפשר שהברכה היא החלק המילולי המלווה את הפעולה המשפטית של הנשיקה, וראו גם: שמ"ב יט 40.

20 סעיפים 33 ו-46 בחוקי אשור התיכונה. ראו: S. D. Lafont, 'Middle Assyrian Period', in: R. Westbrook (ed.), *A History of Ancient Near Eastern Law* (HO 72), Leiden 2003, p. 537.

של המת את אשת המת משיקולים של שמירת הנדוניה שלה במסגרת בית האב.<sup>21</sup> חוק הייבום במקרא (דב' כה 5–6) קובע שאחיו של איש שמת מבלי שהותיר אחרי צאצאים חייב לקחת את אשת המת לו לאישה. הנוהג המשפטי המשתקף מסיפור יהודה ותמר (בר' לח) מלמד שאם אחי המת אינו בגיל נישואין, אשת המת כפופה לעומד בראש בית האב של בעלה המת, עד שיבמה יגדל והיא תינתן לו (פס' 11), ואף ייתכן שהיא מותרת גם לחמיה.<sup>22</sup> על פי המסופר במגילת רות, ובדומה לחוק החתי, אישה שבעלה מת נישאה לקרובו ממשפחתו המורחבת. שלושת המקורות הללו – חוק הייבום, סיפור יהודה ותמר וסיפורה של רות – מלמדים, ששחרורה של אישה, שלא ילדה לבעלה, מבית האב שלו לא נעשה באופן אוטומטי עם מותו.<sup>23</sup>

אחזקתה ברכוש בית האב של אלימלך, בעלה המת, ובזכויות במכירתו (רות ד 3, 5, 9) מעידה שנעמי שימשה פורמלית כראש בית האב.<sup>24</sup> ערפה ורות, שהוסיפו לגור עמה לאחר שהתאלמנו, היו נתונות אפוא למרותה. על רקע זה מתבררת מצוות נעמי לכולתיה, 'לִכְנֶנָּה שְׁכֶנָּה אִשָּׁה לְבֵית אִמָּה' (פס' 8), כהצהרת שחרור מכל מחויבות משפטית שלהן כלפיה.<sup>25</sup> לבד מהצהרה טקסית (*verba solemnia*)<sup>26</sup> זו, הפותחת את

21 תעודות משפטיות מאמר: D. Arnaud, 'Mariage et remariage des femmes chez les Syriens du Moyen-Euphrate, à l'âge du Bronze Récent d'après deux nouveaux documents', *Semitica* 46 (1996), pp. 12-14; *ASJ* 13:24, R. Westbrook, 'Emar and Vicinity' ראו: בתוך הנ"ל (עורך), היסטוריה, שם, עמ' 671.

22 סעיף 193 בחוקי החתים קובע שאלמנה תינשא לאחי בעלה; אם ימות האב, אביו ייקחה; ואם ימות האב, בנו של אחי האב ייקחה. על פי סעיף זה, פעולותיה של תמר להקמת זרע לבעלה המת מחמיה (בר' לח) לגיטימיות.

23 לא כן במקרה הייחודי של בת כוהן. במקרה זה החוק בוי' כב 13 קובע שבמות בעלה חורג אין לה תשוב אל בית אביה.

24 על האפשרות שנעמי האלמנה ירשה את חלקת השדה של בעלה ראו: י' זקוביץ, רות (מקרא לישראל), ירושלים תש"ן, עמ' 104, 109. לבד מנעמי, אלמנה המחזיקה ברכוש והמתפקדת כראש בית אב, ראו מקרי האישה משונם (מל"ב ח 3–6) ואולי גם אמו של מיכיהו (שופ' יז 1–4). במזרח הקדום עמדו אלמנות בראש בתי אב ראו למשל: R. Westbrook, 'Introduction: The Character of Ancient Near Eastern Law', בתוך: הנ"ל (עורך), היסטוריה (לעיל הערה 20), עמ' 39; M. T. Roth, 'The Neo-Babylonian Widow', *JCS* 43-45 (1991-1993), pp. 1-26.

25 סקנפלד דנה בשחרור ממחויבות של הכולות לנעמי, אם כי מצד חסד ה' שהיא מאחלת להן בהינתק הקשרים המשפחתיים ביניהן; ראו: K. D. Sakenfeld, *Ruth* (IBC), Louisville, KY 1999, p. 24.

26 על המשמעות הפורמלית של ה-*verba solemnia* ראו למשל: G. R. Driver, and J. C. Miles, *The Babylonian Laws* (Ancient Codes and Laws of the Near East), II, Oxford 1955, pp. 402-403; S. Greengus, 'The Old Babylonian Marriage Contract', *JAOS* 89 (1969), pp. 515-518; S. Paul, 'Adoption Formulae: A Study of Cuneiform and Biblical Legal Clauses', *Maarav* 2,2 (1979-1980), pp. 173-185

מעמד הפרדה, נעמי מברכת את כלותיה ונושאת תפילה למען חידוש חיי הנישואין שלהן (פס' 8–9).<sup>27</sup> את טקס הפרדה חותמת נעמי בנשיקה לכלותיה,<sup>28</sup> ואלה פורצות בבכי (פס' 9).<sup>29</sup> אחרי הנשיקה הכלות אמורות לפנות אישה לדרכה ולהיפרד לצמיתות מנעמי. נמצאנו למדים שנשיקת נעמי, בעלת הסמכות המשפטית, לכלותיה, שהיו עד עתה כפופות למרותה, היא פעולה המסמלת במעמד הפרדה את חיתום הקשר המשפטי ביניהן.

הכלות מסרבות להיפרד מנעמי ומתעקשות לשוב עִמָּה לְעָמָה (פס' 10). רות 'התאמצה' (פס' 18) לדבוק בחמותה, ואילו ערפה מצייתת לנעמי ונפרדת ממנה ברגש רב: 'ותשק ערפה לחמותה' (פס' 14).<sup>30</sup> נשיקת ערפה לנעמי היא אות למילוי מצוותה,<sup>31</sup> ואחריה היא שבה 'אל עמה ואל אלהיה' (פס' 15).<sup>32</sup>

\* \* \*

בשני המקרים שנדונו לעיל – פרדת לבן ובנותיו ופרדת נעמי וערפה – הפרדה לצמיתות היא בין שני צדדים שהתקיימו ביניהם קשרי משפחה, כשצד אחד הוא בעל הסמכות המשפטית, והצד האחר כפוף לו. בפרדה בהסכמה משוחרר הנתון לבעל המרות מכל מחויבות כלפיו וכלפי בית האב שבראשו הוא עומד. הפעולה הטקסטית-הפורמלית החותמת את מעמד הפרדה בין קרובים שיש ביניהם יחסי מרות היא הנשיקה. עוד

27 על הברכה במעמד של פרדת קרובים ראו למשל: בר' כד 60, כז 27–29, כח 39–40, כח 4–3, מט; שמ"ב יט 40.

28 על נשיקתה של נעמי כפעולה של פרדה מצדה ראו: E. F. Campbell, *Ruth* (AB 7), New York, 1975, p. 72; R. L. Hubbard, Jr., *The Book of Ruth* (New International Commentary on the Old Testament), Grand Rapids, MI 1988, p. 105; T. Linafelt, *Ruth* (Berit Olam), Collegeville, MN 1999, p. 10.

29 נראה שהכלות הן שבוכות ולא שלוש הנשים יחד. זוהי תגובתן הרגשית להחלטת נעמי שהיא גורלית עבורן. לעניין הבכי מצד הכלות ראו למשל: קמפבל, שם, עמ' 66; לינפלד, שם, שם. על הבכי כתגובה רגשית במעמד של פרדה, ובכלל זה המקרה הנדון לעיל, ראו: M. I. Gruber, *Aspects of Nonverbal Communication in the Ancient Near East* (Studia Pohl. Series Maior 12,1-2), Rome 1980, pp. 332-333.

30 על הטקס הרשמי של הפרדה המלווה גם ברגשות עזים ראו: קוסמן, נשיקת יעקב (לעיל הערה 9), עמ' 123 הערה 21.

31 וראו: קמפבל, רות (לעיל הערה 28), עמ' 72; הוברד, רות (לעיל הערה 28), עמ' 115.

32 נעמי התרצתה ונסוגה בה מדרישתה שרות תשוב אל בית אמה, והיא חוזרת עם נעמי אל ארץ יהודה, שם היא מתגוררת עמה ונתונה לחסותה. לפיכך אין לנו אלא להבין שהאפקט המשפטי של הנשיקה במעמד הפרדה אינו בלתי הפיך. ברצונה של נעמי האפקט המשפטי של נשיקתה לרות בטל.



היקריות של פעולת הנשיקה המשמשת במעמד של פרדה ובמשמעות האמורה אפשר אולי לראות במקרים האלה:

1. סיפור פרדתו של דוד המלך מברזלי הגלעדי איש חסדו (ש"ב יט 40). דוד מציע לברזלי לעלות אתו לירושלים, אך זה דוחה את הצעתו מחמת מגבלות גילו המופלג והשנים הספורות שעוד נותרו לו לחיות (פס' 33–36). לאחר הצהרת המלך, שבה הוא מבטיח לברזלי לגמול לו באמצעות עשיית טוב לכמהם בנו, נושק לו דוד, מברך אותו, וברזלי שב למקומו. גם כאן בעל הסמכות הוא הנושק לנתינו, רְעוּ, עת נפרד הוא ממנו ככל הנראה לצמיתות.

2. רגע מותו של יעקב מלווה בתיאור תגובת יוסף הנופל על פני אביו, בוכה עליו ונושק לו (בר' נ 1). אפשר שתגובה זו רגשית הייתה, ודאי תיאור בכיו, אלא שמבין שלוש הפעולות הללו, הנשיקה היא הפעולה האחרונה שנוקט יוסף במסגרת טקס ההתאבלות על אביו, ולאחריה הוא מצווה על עבדיו הרופאים לחנוט את גופתו. רגע הפרדה של יוסף (שליש מצרים) מיעקב שעובר אל עולם המתים, שהוא ספרה משפטית נפרדת מזו של עולם החיים,<sup>33</sup> מסומן בנשיקה.<sup>34</sup>

3. יש מקרים נוספים המתארים אב שימיו קרבים, המעניק ברכה לצאצאיו, והנשיקה היא פעולה המשמשת במעמד זה: יעקב הנושק ליצחק אביו על פי מצוותו (בר' כז 26–27);<sup>35</sup> יעקב הנושק לנכדיו, אפרים ומנשה, שנקראו אליו במצוותו (בר' מז 9–10). גם יצחק וגם יעקב הם בעלי הסמכות המשפטית על צאצאיהם. אמנם המעמד הוא של הענקת ברכה, ויש המבקשים לראות בנשיקה פעולה פורמלית שהיא חלק מהמעמד הטקסי הזה,<sup>36</sup> ואולם מסגרת ההתרחשות הרחבה יותר היא הסדרת העניינים הפורמליים לעת זקנת יצחק ויעקב טרם מותם הקרב.

33 על תחום המתים שמעבר לתחום החיים ראו: ש"א ליונשטם, 'מות', א"מ, ד, ירושלים תשכ"ג, טורים 757–767; H. C. Brichto, 'Kin, Cult, Land and Afterlife: A Biblical Complex', *HUCA* 44 (1973), pp. 1–54; נ' אברהם, אנשי שוליים בתקופת המקרא: ריקים ופוחזים, מצורעים, הומוסקסואלים, זונות וקדשות (ספריית האנציקלופדיה המקראית כז), ירושלים תשע"א, עמ' 52–55.

34 זהו המקרה היחיד במקרא שבו מתוארת פרדה ממת בנשיקה. בספר היובלים מתוארת פרדתו של יצחק מאברהם אביו במותו בנשיקה. ייתכן שפרדה ממת בנשיקה הייתה פעולה שכיחה על אף שלא תועדה. ראו: סרנה, בראשית (לעיל הערה 12), עמ' 347.

35 כל הפעולות שמבצע יעקב במעמד המתואר נעשות במצוות יצחק, ובכלל זה הנשיקה, והן מובנות על רקע כהות עיני יצחק. וראו דברי רד"ק לעניין זה: 'ושקה לי – ולא אמר ואשקך, לעולם הנשיקה תולה בגדול שנושק לקטן ממנו [...] אלא אמר כן לפי שיצחק לא היה רואה יעקב ולא היה יכול לנושק אלא למשש אותו, לפיכך אמר לבנו שישקהו'. פירוש ר' דוד קמחי על התורה, מהדורת מ' קמלר, ירושלים תש"ל, עמ' קמו.

36 מלול, רקע טקסי-משפטי (לעיל הערה 11), עמ' 315–316.

מקרי ברכות יצחק ויעקב טרם מותם ממחישים עניין מהותי הקשור במרחק המשפטי שבין בעל הסמכות ובין הנתון לסמכותו. הנתון לסמכות אינו רשאי לגעת (לנשק, לחבק) בבעל הסמכות אלא על פי רשותו של בעל הסמכות בלבד.<sup>37</sup> על רקע הבהרות אלה אבחן את דברי אלישע לשוב ו'לנשק' לאביו ולאמו טרם הליכתו אחרי אליהו.

## ב. בין אליהו לאלישע

מעשה השלכת האדרת אל אלישע הוא פועל יוצא של הצו שהטיל ה' על אליהו 'זאת אלישע בן שפט מאבל מחולה תמשח לגביא תחתיו' (מל"א יט 16). בחינת השפעת מעשה זה על אלישע תשמש נקודת מוצא לדיוננו בדבריו. חוקרים חלוקים בדעותיהם בעניין משמעות המעשה שמבצע אליהו. אחדים סוברים שהשלכת האדרת היא מעשה מגי.<sup>38</sup> לפי טענה זו, האדרת היא בגד הספוג בכוחותיו של אליהו, ובאמצעות השלכתו הוא מאציל מרוחו על אלישע ופורש סמכותו עליו. דעה זו אינה נראית משום שהיא מקטינה את דמות אלישע, נבחר האל העתיד להיות נביאו; היא מציגה אותו כמי שהיענותו אוטומטית, ונגרמה כתוצאה מהכוח המגי שהופעל עליו וביטל את שיקול דעתו, ולא ככזה שנעשתה מתוך בחירה חופשית, שיש בה כדי להעצים דווקא את

37 מסמך משפטי, CT 48 50, מסיפר שבמרכז מסופוטמיה (מימי מלכותו של עמי־יתנה; 1647–1683 לפסה"נ), מתעד אב המעביר את בתו לסמכות חמיה כדי שתהיה אישה לבנו: 'אביה אֶבְתֶּם נתן את סֶבְתֶּם, הבת של אֶבְתֶּם, לבית של אֶלְשֻׁ־אֶבְנִי חתנו עבור בנו וּוְרַד־כְּבִי לנישואין' (שורות 1–5). שורות 6–14, שם, מתארות את פרטי הגדוניה של הבת ואת הכנסתה לביתו של אֶלְשֻׁ־אֶבְנִי. 'אֶבְתֶּם קיבל 10 שקלי כסף, המוהר שלה, נשק לה וקשר אותו לכנף הבגד של סֶבְתֶּם בתו' (שורות 15–19). התרגום על פי AfO R. Westbrook, *Old Babylonian Marriage Law* (Horn 1988, p. 122, (23). עם העברת המוהר מעניק האב נשיקה, ולא לגמרי ברור למי היא הוענקה (ראו וסטברוק, שם, המתרגם 'נשק לו/לה'). אף כי מושא הפעולה בשורות 15–19 הוא המוהר, לא ניתן לשלול שאין הוא המושא היחיד האפשרי המשמש בשורות אלה, ושהאב נשק לבתו לפני קשירת המוהר לכנף בגדה ועם כניסתה לבית חמיה. ככל הידוע לי, במקורות מן המזרח הקדום אין תיעוד של נשיקה לחפץ כפעולה משפטית בהסכמים בין צדדים (ידועות נשיקות לקרקע או לעפר, אבל אלה שונות במהותן; הן נוגעות למחוות של כניעה. ראו: CAD N, 'našāqu', p. 58). אם אכן האב נשק לבתו הרי שתיעוד הנשיקה במסמך משפטי מעיד על היותה פעולה משפטית, ובמקרה שלפנינו יש לראות בה אות לויתור על סמכויות האב על בתו לטובת חמיה.

38 למשל: J. Gray, *I and II Kings: A Commentary*<sup>2</sup> (OTL), Philadelphia 1975, p. 413; ו' ויסמן, 'אדרת אליהו והקדשת אלישע', שנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום ב (תשל"ו), עמ' 93; G. H. Jones, *1 and 2 Kings: Based on the Revised Standard Version* (NCBC), II, Grand Rapids, MI 1984, p. 336

[11] למשמעות דברי אלישע 'אשקה־נא לאבי ולאמי ולאכה אחר־ך' (מלכים א יט 20)

דמותו.<sup>39</sup> פרשנות זו גם מציבה את דברי אלישע, האומר לשוב אל הוריו, ואת הסעודה שהוא עורך בדקדקנות לכל 'העם', באורח תמוה: אם אלישע נתון תחת השפעה מגית צפוי שילך באחת אחרי אליהו ולא יתעכב לשם הסדרת ענייניו האישיים. נראית הדעה שהשלכת האדרת היא מעשה סמלי שמבצע אליהו. לפי דעה זו, האדרת היא מעין בגד שרד וסימן היכר אישי של הנביא (מל"ב א 8), והשלכתה אל אלישע היא קריאה אליו להיות עוטה האדרת בבוא היום.<sup>40</sup> אלישע, שכאמור הבין מיד את המשמעות של השלכת האדרת לעברו, בחר להיענות לקריאה. תגובתו המידית, הנלהבת – עזיבת הבקר והריצה אחרי אליהו – היא ביטוי להיענותו הרצונית ולנכונותו לקבל עליו את התפקיד וללכת אחרי אליהו. גם תגובת אליהו לדברי אלישע, שתידון בהמשך, ובה הוא מדגיש באוזני אלישע שאין לו הסמכות למנוע ממנו לממש את חפצו, מלמדת שאלהו ער להיענות המופלאה של אלישע לקריאתו, ומובנים לו רצונו ונכונותו ללכת אחריו.

כאמור אלישע הפגין את רצונו המוחלט להיענות לקריאת אליהו ולקבל עליו את התפקיד שהוצע לו,<sup>41</sup> אלא שזהו רצונו שלו. על מנת שרצון זה יצא אל הפועל יש לו עניין חשוב ביותר ודחוף שעליו להסדיר: עליו לסור ממקום הפגישה עם אליהו אל אביו ואל אמו ו'לנשק' להם (פס' 20). חשיבות הפעולה נלמדת מעניינים אלה: (1) שיבת אלישע 'לנשק' להוריו תעכב בעד הליכתו אחרי אליהו. סביר להניח שאלישע היה ער לעיכוב שייווצר, ועל אף זאת אין הוא נמנע מלומר את דבריו הנחרצים; (2) דברי אלישע הם מרכיב מרכזי בסיפור המצומצם, שמגמתו המובהקת היא מינוי אלישע לרשת את תפקיד הנביא תחת אליהו.<sup>42</sup> דבריו יוצרים השהיה ברצף הסיפורי,

39 בעקבות שמש, מינוי אלישע (לעיל הערה 1), עמ' 83.

40 ראו למשל: דון יצחק אברבנאל, פירוש על נביאים ראשונים, ירושלים תשט"ו; מצודת דוד, נביאים ראשונים, בתוך: מקראות גדולות, ירושלים תשמ"ב, עמ' רמ"ב. וראו גם: א' סימון, קריאה ספרותית במקרא: סיפורי נביאים (ספריית האנציקלופדיה המקראית טו), ירושלים תשנ"ז, עמ' 272.

41 על נכונות אלישע לקבל עליו את התפקיד ראו למשל: L. L. Bronner, *The Stories of Elijah and Elisha as Polemics Against Baal Worship* (Pretoria Oriental Series 6), Leiden 1968, p. 27; A. Wiener, *The Prophet Elijah in the Development of Judaism: A Depth-Psychological Study* (The Littman Library of Jewish Civilization), London 1978, p. 15.

42 חוקרים רבים תמימי דעים בעניין מהות התפקיד שאלישע נקרא אליו: אלישע אינו מתמנה לנביא אלא נעשה למיועד לרשת את אליהו. ראו למשל: ברונר, שם, עמ' 15; P. J. Kissling, *Reliable Characters in the Primary History: Profiles of Moses, Joshua, Elijah, and Elisha* (JSOTSup 224), Sheffield 1996, p. 153; פריץ, מלכים (לעיל הערה 3), עמ' 201, ועוד רבים. לא כן דה־פריס, מל"א (לעיל הערה 1), עמ' 238–239, המבין סיפור זה כסיפור הקדשה לנביא.

שכן לאחר עזיבת הבקר והריצה אחרי אליהו צפוי היה שאלישע ילך אחריו, וללא כל דיחוי;<sup>43</sup> (3) לא רק השהיה נוצרת ברצף הספרותי אלא גם תפנית מפתיעה – במעמד הרה גורל שכזה, שיש בו ממד לאומי ושליוחות, נוסף על הממד האישי, מבטא אלישע רצון רגשי. ההתבטאות של אלישע אינה עומדת כלל במישור אחד עם המעמד הדרמטי ועם המינוי הייחודי. אלישע נפנה, כביכול, לזוטות שעה שאליהו בא אליו בגדולות. שלושת העניינים האלה מראים בבירור עד כמה חשוב לו לאלישע מבוקשו.

הדחיפות שבהליכת אלישע 'לנשק' לאביו ולאמו בשלב כה קריטי של המפגש עשויה ללמד, שלדברי אלישע יש משמעות שאינה מצמצמת להבעת מחווה רגשית גרידא כלפי הוריו.<sup>44</sup> כמו כן בניגוד לדעה המשתמעת מדברי חוקרים,<sup>45</sup> דבריו אינם דברי איש עצמאי שהחלטתו בידו, וכל חפצו להודיע להוריו על עזיבתו אותם ולהיפרד מהם כראוי. על רקע הדברים שנאמרו עד כה, אבקש לחשוף את היסודות המשפטיים הטמונים בלשונו של אלישע, ובתוך כך ייחשף לעינינו המניע העיקרי לדבריו ויוסברו ההשהיה והמפנה וגם הנחרצות.

אלישע משתייך משפטיית לבית האב שבראשו עומד שפט אביו (מל"א יט 16).<sup>46</sup> ייתכן שהוא צעיר,<sup>47</sup> כפי שנרמזו בתיאור הליכתו אחר אליהו, שלא על מנת להחליפו באופן מידי בתפקיד, אלא כדי 'לשרתו' תחילה (פס' 21).<sup>48</sup> מלאכתו בחריש של שדות המשפחה מעידה שהוא ממלא אחר חובותיו החיוניות לתפקודו של בית האב. כפיפותו לסמכות של אביו נלמדת גם מהשימוש שהוא עושה בצמדי הבקר ובכליהם לצורך

43 על הבחינה הספרותית של הסיפור, מבנהו ומרכיביו ראו דיונו הנרחב של א' סמט, פרקי אליהו, מעלה אדומים תשס"ג, עמ' 328–333.

44 'לנשק' כאמצעי למבע רגשי ראו הדיון לעיל עמ' 59–60.

45 ראו הדיון בדברי החוקרים, לעיל עמ' 58 והערה 7 שם.

46 למשל: סימון, קריאה ספרותית (לעיל הערה 40), עמ' 273; פריץ, מלכים (לעיל הערה 3), עמ' 201.

47 'גוטמן, 'אלישע', א"מ, א, 'ירושלים תשל"ח, טור 356; סימון, שם, עמ' 272; סמט, פרקי אליהו (לעיל הערה 43), עמ' 338. על 'משרת' (מל"א יט 20) שבסיפור הנדון במשמעות 'צעיר' ראו: לונג, מל"א (לעיל הערה 1), עמ' 205. לנושא גילו של 'הצעיר' במקרא ראו למשל: J. Fleishman, 'The Age of Legal Maturity in Biblical Law', *JANES* 21 (1992), pp. 35–48. הבגרות במזרח הקדום ראו: וסטברוק, מבוא (לעיל הערה 24), עמ' 39–40; על גיל הנישואין ראו: M. T. Roth, 'Age at Marriage and the Household: A Study of Neo-Babylonian and Neo-Assyrian Forms', *Comparative Studies in Social Economic History* 29 (1987), pp. 715–747.

48 אין לראות סתירה בין היות אלישע 'צעיר' ובין מינויו ל'משרת' של אליהו. גם יהושע התמנה למשרת של משה בעודו צעיר (במ' יא 28). למינוי אלישע למשרתו של אליהו ראו: גוטמן, שם, שם; סימון, שם, שם; וסטמן, שם, שם.

התקנת סעודת הפרדה (פס' 21). הדעת נותנת שאלישע משתמש ברכוש יקר ערך זה בהיתר שניתן לו מאת אביו, בעליו של רכוש בית האב,<sup>49</sup> ואפשר שבמעמדו כבן יורש הוא עתיד לרשת רכוש זה.<sup>50</sup> נתונים אלה מלמדים שאלישע נתון לסמכות המשפטית של הוריו, והוא מכיר בה.

אלישע יודע את מקומו בבית האב ואת מחויבויותיו כלפי הוריו ומבקש למלאן. בהיותו בן צייתן חובה עליו לקבל את הסכמת אביו ואמו לשחררו מכל מחויבות כלפיהם וכלפי בית האב כולו.<sup>51</sup> רק לאחר שיעניקו לו את 'נשיקתם המשפטית', יוכל הוא להקדיש את עצמו ואת חייו לתפקיד שאליו הוא נועד.

אלישע מדגיש בדבריו את רצונו הדחוף 'לנשק' לא רק לאביו אלא גם לאמו. אמנם אזכור האם בצד האב יכול לרמז על ההיבט הרגשי כמניע לדבריו, ואולם לאזכורה יש עוד היבט חשוב, והוא מהדהד ממופעה בצד האב. על פי סוגות מקראיות שונות, ובייחוד על פי משפט המקרא, מעמדה המשפטי של האם שווה למעמדו המשפטי של האב בכל הנוגע להתנהגות הנכונה הנדרשת מצאצאיהם כלפיהם.<sup>52</sup> על הצאצא לציית לאמו כשם שהוא מציית לאביו, ולמלא אחר חובותיו המשפטיות כלפי כל אחד מהם. חריגה ממילוי החובות ואי ציות להורים נחשבים להתנהגות עבריינית הנושאת עונש.<sup>53</sup> דברי אלישע האומר 'לנשק' לא רק לאביו, שמתוקף מעמדו כראש בית האב על פיו יישק דבר, אלא גם לאמו, מבטאת את מודעותו למחויבויותיו כלפיה. עזיבתו

49 על פי רוב צאצאים ירשו ברכוש אביהם לאחר מותו, ומאחר ששפט, אבי אלישע, בחיים רכוש זה נחשב שייך לו משפטית בהיותו העומד בראש בית האב. על סמכויותיו של אב בהורשת רכוש לצאצאיו בחברות הפטריארכליות במזרח הקדום ראו למשל: S. Greengus, 'Legal and Social Institutions of Ancient Mesopotamia', in: J. Sasson, (ed.), *Civilizations of the Ancient Near East*, I, New York 1995, p. 478; M. Stol, 'Private Life in Ancient Mesopotamia', *ibid*, p. 488; L. G. Perdue, 'The Israelite and Early Jewish Family: Summary and Conclusions', in: idem et al. (eds.), *Families in Ancient Israel* (Family, Religion, and Culture), Louisville, KY 1997, p. 174; T. Frymer-Kensky, 'Israel' וכן 'Religion, and Culture', Louisville, KY 1997, p. 174.

בתוך: וסטברוק (עורך), היסטוריה (לעיל הערה 20), עמ' 1013–1014.  
50 סלוטקי, מלכים (לעיל הערה 3), עמ' 140; רובינסון, מל"א (לעיל הערה 2), עמ' 223; סימון, קריאה ספרותית (לעיל הערה 40), עמ' 275.

51 לעניין קבלת ההסכמה גם מהאם ראו הדברים בסמוך.

52 שוויון במעמד של האב והאם בנוגע להתנהגות צאצאיהם כלפיהם ניכר למשל בכתובים אלה: שם' 12, כא 15, 17; ו' יט 3, כ 9; דב' ה 16, כז 16; מ' י 6; מש' א 8, 20, כג 22, ועוד.

53 לדין נרחב במעמדה המשפטי של האם על צאצאיה בעניין התנהגותם כלפיה ראו בעבודתי, 'אספקטים במעמדה המשפטי של האם במזרח הקדום ובמקרא: עיון משווה', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשע"א, עמ' 226–257.

את בית האב כרוכה בהפסקת מילוי חובותיו המשפטיות גם כלפי אמו ולפיכך היא טעונה אף את אישורה.

תיאור הסעודה שעורך אלישע משקף גם הוא את המניע לדבריו. הסעודות במקרא נושאות לעתים משמעות טקסית-פורמלית, והן ביטוי להסכמה בין צדדים במקרים שונים כגון בנישואין (בר' כד 54), בכריתת בריתות (בר' כו 30; יהו' ט 14), כאות להסכמה לפעולות דרמטיות שנגקטות (מל"א יח 42) ועוד. כך הסעודה שמתקין אלישע היא הביטוי המעשי להסכמת הוריו לבקשתו, כפי שעולה משני מרכיבים אלה שבסיפורנו: (1) השתתפות ה'עם' – קהילתו ובכללה משפחתו המורחבת.<sup>54</sup> אין הדעת נותנת שהקהילייה המשפחתית השתתפה בסעודה בניגוד לרצון ההורים, שהם בעלי הסמכות על בנם. יתר על כן, סביר להניח שההורים נכחו במעמד שבו המשפחה כולה נפרדת לצמיחות מאחד מבניה;<sup>55</sup> (2) לצורך התקנת הסעודה אלישע משתמש ברכוש יקר של בית האב, בכלים ובבקר.<sup>56</sup>

בסיפור המצומצם שלפנינו תיאור הסעודה הוא מרכיב חיוני משום שהוא מבטא את הסכמת ההורים, שמבחינת אלישע היא הכרחית למימוש ייעודו, ולשמה הוא מעביר את הליכתו אחרי אליהו. הסכמתם מאפשרת לשינוי גדול להתחולל בחיי אלישע – התנתקות גמורה מעולמו הישן כעובד אדמה, הקשור אל בית אביו,<sup>57</sup> ומעבר לעולם חדש של תפקיד ציבורי-לאומי, שתחילתו הכשרה במחיצת אליהו.<sup>58</sup> ואכן הסיפור

54 השוו להשתתפות 'בני חת' במעמד מכירת מערת המכפלה לאברהם כביטוי להסכמתם למכירה (בר' כג).

55 לונג, מל"א (לעיל הערה 1), עמ' 205–206; שמש, מינוי אלישע (לעיל הערה 1), עמ' 88.

56 כאמור, יש להבין את המעשה כביטוי להיתר מעם האב. ראו לעיל הערה 49.

57 על הסעודה כמבטאת פרדה מכל מה שקושר אותו אל עברו ראו למשל: סלוטקי, מלכים (לעיל הערה 3), עמ' 141; רובינסון, מל"א (לעיל הערה 2), עמ' 223; קיסלינג, דמויות מהימנות (לעיל הערה 42), עמ' 152 ועוד רבים.

58 ניתוק של קשרים משפחתיים בעקבות כניסה לתפקיד בשירות האל מאפיין גם את הלוי שנענה לקריאת משה למלא את צו האל (שם' לב 26–28) ונעשה ל'שומר הברית' (שם, פס' 26–29). עליו נאמר: 'האמר לאביו ולאמו ולא ראתיו ואת אחיו לא הכיר ואת בנו לא ידע כי שמרו אמרתך ובריתך ינצרו' (דב' לג 9). פס' זה דן בהתכחשות של הלוי לאביו ולאמו ('לא ראתיו') ולבני משפחתו ('לא הכיר', 'לא ידע'), והוקרים הבינוה כפעולה הכרחית מצדו לפני כניסתו לתפקידו (ראו למשל: S. R. Driver, *Deuteronomy* [ICC], Oxford 1960, p. 400; R. E. Clements, *The Book of Deuteronomy*, London 2001, p. 146; J. R. Lundbom, *Deuteronomy*, Grand Rapids 2013, p. 927; וראו גם דברי ישו, התובע מאיש ללכת אחריו ולהיות תלמידו מבלי להיפרד ממשפחתו: 'ואל איש אחר אמר לך אחרי והוא אמר אדוני תן לי ואלכה בראשונה לקבור את אבי. ויאמר אליו ישוע הנח למתים לקבור את מתיהם ואתה לך הודע את מלכות האלוהים. ויאמר עוד איש אחר אלכה אחרריך אדני רק הניחה לי בראשונה להפטר מבני ביתי. ויאמר ישוע השם ידו על המחרשה ומביט אחריו לא יכשר למלכות אלוהים' [לוקס ט 59–62]). אלא שמהתכחשות של הלוי

[15] למשמעות דברי אלישע 'אשקה־נא לאבי ולאמי ואלכה אחר־יך' (מלכים א יט 20)

מסתיים בסעודה ואינו מפתח פרטים מן הפגישה האינטימית בין אלישע והוריו, שבה הוא שוטח את בקשתו. קיומה של הפגישה מובן מתוך הקשרה, והמחבר השאיר לקוראיו להשלימה.<sup>59</sup>

לאור הדיון שלעיל, אני מציעה להבין את דברי אלישע כביטוי לחובה לקבל את הסכמת אביו ואמו לשחררו מכל מחויבות כלפיהם וכלפי בית האב. ההכרח במילוי חובה זו מסביר מדוע באמרו 'אשקה־נא' נוקט אלישע לשון הודעה ולא, כדעת חוקרים, לשון בקשה. 'אשקה' הוא פועל מודלי קוהורטיבי, המבטא רצון, החלטה, כוונה, תשוקה נחרצת לעשות פעולה כלשהי.<sup>60</sup> המילה 'נא' כשלעצמה משמעה 'אנא', 'בבקשה',<sup>61</sup> ואולם יש בה גם פן של נחרצות עם קורטוב של ריכוך.<sup>62</sup> על פי בוחן לשוני זה ניתן לומר שבאמרו 'אשקה־נא' הביע אלישע נחרצות את רצונו ואת כוונתו. אף כי נשמעת מדבריו לשון בקשה, יש לראות בהם אמירה נחרצת בלשון מעודנת, ולא בקשת רשות. הודעה על כוונה, רצון, חובה, ולא בקשה, המנוסחת בצירוף 'אקטלה־נא' שכיחה במקרא.<sup>63</sup> במיוחד דומים דברי אלישע לדברי הפרדה של משה מיתרו חותנו לאחר שה'

משתמע שהוא אינו נוקק להסכמת הוריו לעזיבתו אותם לשם מילוי תפקידו, ואילו אלישע, אף כי נקרא על פי צו האל, מתעקש לפעול בכפוף לחובותיו כלפי הוריו.

59 סימון, קריאה ספרותית (לעיל הערה 40), עמ' 274.

60 H. Ewald, *Ewald's Introductory Hebrew Grammar*, J. F. Smith (trans.), London 1870, pp. 162-163; A. Müller, *Outlines of Hebrew Syntax*, J. Robertson (trans.), Glasgow 1894, p. 9; P. Joüon and T. Muraoka, *A Grammar of Biblical Hebrew*<sup>2</sup> (SubBi 27), Rome 2006, §114, pp. 345-346; A. B. Davidson, *Hebrew Syntax*<sup>3</sup>, Edinburgh 1902 (facs. reprint. [Gorgias Historical Grammars] Piscataway, NJ 2008), §108, pp. 319-321.

61 ראו: י' שטינברג, 'נא', מלון התנ"ך: עברית וארמית<sup>2</sup>, תל אביב תשכ"ו, עמ' 522; צ' רדי, 'נא', המלון החדש לתנ"ך, יבנה תשמ"ט, עמ' 347. על פי ה־BDB ('נא', עמ' 609), המילה 'נא' משמשת במשמעות של הבעת רצון, תחינה. אבל על פי *HALOT* ('נא', עמ' 656), 'נא' היא מילת הדגשה. על פי ז'און ומוראוקה (שם, עמ' 346), המילה 'נא', במופעה לעתים קרובות אחרי פועל קוהורטיבי, מוסיפה גוון של תחינה או בקשה.

62 בלשונו של רדי, שם, שם, 'בקשה נמרצת'.

63 ראו למשל מקרים אלה: בדבריו 'אסרה־נא ואראה את המראה הגדל הזה' (שם' ג 8) מבטא משה את רצונו או חובתו לסור לראות את המראה; על משכבה בלילות, מביעה הנערה משיר השירים את כמיהתה למצוא את אוהבה במילים אלה: 'אקומה נא ואסובבה בעיר בשוקים וברחבות אבקשה את שאהבה נפשי' (שה"ש ג 8). לשון זו בהוראה הנדונה משמשת גם במקרים שבהם פונה הדובר אל בן שיחו. למשל בכתוב הבא משמש הצירוף 'אקטלה־נא' באופן מובהק במשמעות של הודעה: בהחלטתו להטיל עונש מודיע ה', בעל הכרם, לשומעיו על הריסת כרמו: 'עתה אודיעה־נא אתכם את אשר אני עשה לכרמי הסר משוכתו והיה לבער פרץ גדרו והיה למרמס' (יש' ה 5). גם דברי מלך ישראל אל עבדיו בדבר ערי ארם הריקות מאדם הם לשון הודעה: 'ויקם המלך לילה ויאמר אל עבדיו אגידה־נא לכם את אשר עשו לנו ארם' (מל"ב י 12).

הטיל עלי את השליחות להוציא את עמו ממצרים, וכך אומר משה: 'אלכה־נא ואשובה אל אחי אשר במצרים ואראה העוֹדֵם חיים' (שמ' ד 18). בדברים אלה משה אינו מבקש רשות מיתרו. מנוי וגמור עמו ללכת אל אחיו במצוות האל. אלא שמפאת יחסי הכבוד ההדדיים, שניכרים גם מתיאורים אחרים (שמ' יח), ואולי אף מיחסי הברית ביניהם,<sup>64</sup> מודיע משה ליתרו על כוונתו בטרם יעזוב ומדגיש בדבריו את המניע הרגשי להחלטתו – לראות אם אחיו עודם חיים. לשמע הדברים לא יכול היה יתרו אלא לענותו: 'לך לשלום' (שמ' ד 18).

\* \* \*

לאור הדיון וההבהרות לעיל, תלויה ועומדת התהייה: כיצד זה אלישע מביע את רצונו 'לנשק' לאביו ולאמו ואינו אומר לשוב כדי שהם 'ינשקוהו'? המפגש בין אליהו ואלישע הוא קצר ונוקב. אליהו משליך את האדרת אל אלישע, ללא אומר ומילים, וכנראה פונה ללכת. תגובת אלישע מידית, הוא עוזב באחת את הבקר, רץ אחר אליהו ומביע בפניו את רצונו לשוב אל הוריו. אחרי תגובת אליהו הקצרה אלישע אכן שב אל הוריו.<sup>65</sup> אין הכתוב מפרט בהרחבה את כל מה שקרוב לוודאי יעשה אלישע בבואו לבית אביו (יספר להוריו על אודות המפגש הגורלי ויבקש את הסכמתם לשחררו כדי ללכת אחרי אליהו), אלא מציין בלשון חסכנית רק את סימו של מעמד הפרדה – נשיקתו להוריו. ממש כשם שנשיקתה של ערפה לנעמי (רות 14) התאפשרה רק לאחר שזו שחררה אותה בנשיקתה מכל מחויבות כלפיה (שם, פס' 9). לא זאת אף זאת, בעולמם של אליהו ואלישע חוקי החברה ידועים וברורים לשניהם, ואין טעם להרצות באוזני אליהו הרצאה משפטית מבהירה. חרף הדילוג על הרקע המשפטי הוא מהדהד היטב דווקא מן המטען הרגשי בלשונו של אלישע. בנקטו את השורש נש"ק, אלישע טוען מטען אנושי־רגשי על דבריו, אבל מגולם בו בתחכום רב כל העניין כולו – רצונו וחובתו לקבל 'נשיקה משפטית' מאביו ומאמו. כיצד הבין אליהו את דברי אלישע? האם יש בתגובתו 'לך שוב כי מה עשיתי לך' (מל"א יט 20) כדי לתמוך בדברים שלעיל? חוקרים נחלקו באשר לתגובת אליהו. יש השומעים בה נעימה שלילית – אליהו מורה לאלישע 'לך שוב [אל הוריי]'.<sup>66</sup> הוא נוזף

64 ש' טלמון, 'חתן דמים', א"י ג (תשי"ד), עמ' 94.

65 גם הכנת הסעודה נעשתה במהירות. על השימוש שעושה אלישע בכלי הבקר אומר ר' דוד קמחי (רד"ק) בפירושו על אתר (בתוך: מקראות גדולות [לעיל הערה 40], עמ' רמב): 'זמרב מהירות ללכת אחרי אליהו לא המתין לחטב עצים לבשל ובקע כלי הבקר'.

66 יש המפרשים ציווי זה: 'לך [אל הוריי] [שוב אלי]'. ראו למשל פירושי אברבנאל (נביאים ראשונים [לעיל הערה 40]); ר' לוי בן גרשום (רלב"ג; נביאים ראשונים, בתוך: מקראות גדולות



[17] למשמעות דברי אלישע 'אשקה־נא לאבי ולאמי ואלכה אחר־יך' (מלכים א יט 20)

בו על העיכוב שאמירתו תגרור אם תמומש;<sup>67</sup> משמיע דברי איום, ששיבתו אל הוריו היא נגד רצון האל ותעיד עליו כעל מי שאינו מתאים למשימה;<sup>68</sup> מורה לו לשוב אל משפחתו ולהישאר בחיקה משום שאולי הוא אינו מתאים לתפקיד.<sup>69</sup> אחרים שומעים נעימה חיובית בתגובה: אליהו נענה לבקשת אלישע לשוב ולהשלים את מחויבותיו המשפחתיות,<sup>70</sup> מבין את דברי אלישע לאשורם,<sup>71</sup> גם מבהיר לו שאין לו הסמכות לעכב בידו מלעשות כרצונו.<sup>72</sup>

לאור הקריאה שאני מציעה אני נוטה לחבור אל אלה הרואים בדברי אליהו אמירה חיובית מנימוקים אלה:

1. תגובה שלילית, שהמסר שלה הוא שאלישע אינו מתאים לתפקיד, היא פעולה המנוגדת לרצון האל. דרכו של אליהו להשגת שליחותו הנבואית נעשית, לא אחת, על פי שיקול דעתו, ואולם לעולם היא אינה מנוגדת לצו האל.<sup>73</sup> לפיכך קשה לקבל שאליהו יגרם לאלישע – בחיר האל לתפקיד – לוותר על ייעודו. גם האפשרות לנסות את אלישע, כדברי רד"ק: 'ומה שאמר לו "לך שוב כי מה עשיתי לך" – לנסותו היה אומר בלב שלם',<sup>74</sup> דחוקה משום שלא ברור לשם מה יאתגר אליהו את אלישע אם זה

[לעיל הערה 40], עמ' רמ"ב; ומצודת דוד, נביאים ראשונים (לעיל הערה 40). וראו גם: סלוטקי, מלכים (לעיל הערה 3), עמ' 141. אולם מאחר שאפשרות זו נזקקת להשלמות ניכרות (שמש, מינוי אלישע [לעיל הערה 1], עמ' 85) נראית דעת רבים: 'לך שוב' – חזור אל הורֶיך. עוד דוגמות לצירוף זה ראו למשל: שמ' ד 19; שמ' ב ג 16; מל"א יט 15.

D. J. Wiseman, *1 and 2 Kings: An Introduction and Commentary* (TOTC), Leicester 1993, p. 175

האזור וגרגור, מחובר לכרמל (לעיל הערה 6), עמ' 125.

סמט, פרקי אליהו (לעיל הערה 43), עמ' 340; סלוטקי, מלכים (לעיל הערה 3).

R. Cohn, 'The Literary Logic of Kings 17-19', *JBL* 101 (1982), p. 349

רלב"ג, נביאים ראשונים (לעיל הערה 66): 'לך לנשק אביך ואמך ושוב אחרי, כי זה הוא מה שעשיתי לך, רוצה לומר, שכבר עשיתי להעיר אותך, שתבוא לחסות תחת כנפי'. וראו פירוש מצודת דוד, נביאים ראשונים (לעיל הערה 40): 'לך לנשק אביך ואמך כאשר אמרת ושוב אלי. כי הנפלאות והניסים מה שעשיתי המה גם לך, רוצה לומר, גם אתה תעשה כמוהם אם תלך אחרי'. והשוו גם: סלוטקי, מלכים (לעיל הערה 3), עמ' 141.

סימון, קריאה ספרותית (לעיל הערה 40), עמ' 273.

כך מבינים פרשנים וחוקרים למשל את גזרת הבצורת (מל"א יז 1), את התנהגותו בבית האלמנה שבצידון, את מבחן האמונה על הכרמל (שם, יח) ועוד. לדיון נרחב בפעולותיו של אליהו הנעשות על פי שיקול דעתו ראו סמט (לעיל הערה 43), עמ' 28–31.

רד"ק, נביאים ראשונים (לעיל הערה 65). חוקרים הסוברים שאליהו התכוון בדבריו להעמיד את אלישע בניסיון הם למשל: גונקל, אליהו (לעיל הערה 7), עמ' 26; L. Honor, *Book of Kings I: A Commentary* (The Jewish Commentary for Bible Readers), New York 1955, p. 280; שמש, מינוי אלישע (לעיל הערה 1), עמ' 86.

כבר הפגין בהחלטיות את רצונו, במעש ובאמירה, ללכת אחריו, תגובה שאלוהו ודאי היה ער לה. יתר על כן, מפירוש זה משתמע שהחלטת אלישע אם ללכת אחרי אלוהו אם לאו נתונה אך ורק בידו, ולא היא. הליכתו של אלישע אחרי אלוהו נתונה לרצון הוריו וכפופה להסכמתם.

2. כנביא ותיק אלוהו יודע היטב עד כמה תובעני וטוטלי הוא תפקיד הנביא. מן הסיפורים על אודותיו משתקפת דמות של איש בודד, נטול קשרים משפחתיים וחברתיים, הנווד על פני מרחבים גדולים מתוקף שליחותו (מל"א יז–יט). היות שכך, בהזמינו את אלישע לבוא אחריו ידע שתהא זו גם מנת חלקו של אלישע, שיידרש ללכת אחריו לצמיחות ולהינתק ממשפחתו ומהקהילה שבתוכה הוא חי. על רקע זה ניתן להניח שאלוהו גילה הבנה לדברי אלישע.

3. הנתונים המועטים העולים מן הכתובים תומכים באפשרות שאלוהו הכיר את אלישע ואף ידע פרטים אישיים על אודותיו, ובהם השתייכותו לבית האב של שפט אביו והיותו נתון לסמכותם המשפטית של הוריו. על פי הוראת ה' אליו בדבר 'משיחת' אלישע לנביא תחתיו (שם, יט 16), ידע אלוהו מהו ייחוסו המשפחתי (בנו של שפט) ואיזהו מקום מגוריו (אבל מחולה). יתרה מכך, השלכת האדרת לעבר אלישע דווקא שעה שחרש את אדמת משפחתו עם חורשים אחרים, יכולה להתבצע רק משום שאלוהו כבר הכירו.<sup>75</sup> לפיכך לא ניתן לשלול שאלוהו ידע עוד פרטים ביוגרפיים על אודות אלישע, כגון גילו – צעיר או בוגר; מצבו המשפחתי – רווק או נשוי; מעמדו המשפטי בבית האב שאליו הוא משתייך, קרי היותו כפוף לסמכות המשפטית של אביו ואמו. האפשרות שאלוהו הכיר את אלישע וידע שהוא קשור משפחתי לבית האב שלו ובכלל זה היותו נתון לסמכות הוריו, והידיעה שבלכתו אחריו יידרש אלישע להיפרד לצמיחות מכל מה שקושר אותו אל עברו, עשויות ללמד שתגובת אלוהו נאמרה בחיוב ומתוך הכרה ברגשותיו ובחובותיו המשפטיות של אלישע.

## דברי סיכום

מאמר זה הציע לקרוא את דברי אלישע קריאה שיש בה ביטוי לשינוי הסדר המעמדי<sup>76</sup> המשפטי של אלישע בעולמו כפי שנתפס עד כה. קריאה זו נשענת על ההיבט הלשוני – בצירוף 'אשקה־נא' (מל"א יט 20) מהדהד המשמע המשפטי הטעון בדברים, והוא זורע

75 וראו דברי חז"ל למל"א יח 32: [...] אמר להם לתלמידיו מי שיש לו מים בכדו יביא ויצוק על ידי א"ל אלישע אני יש לי מים בכדי א"ל בוא וצוק על ידי ובא וצוק על ידו [...] (תנא דבי אלוהו רבה יז).

19] למשמעות דברי אלישע 'אשקה־נא לאבי ולאמי ואלכה אחר־יך' (מלכים א יט 20)

אור שונה מן המקובל על המבע ועל המפגש כולו; עולה ממנו הד לנורמות המשפטיות של בן צייתן לסמכות הוריו וכיבוד אב ואם.

חיזוק לקריאה זו מתקבל גם מן ההיבט הספרותי – ההשקפה בתהליכים ובעיקר התפנית שנוצרת בתיאור האליפטי של המפגש. דברי אלישע הרגשיים כביכול אינם עומדים במישור אחד עם המינוי הרם. ואולם קריאה שיש בה סדר משפטי־חברתי מבהירה את הרצף ומעמידה את כל השיח על מישור אחד.

אין כמובן להתעלם מן התחכום הלשוני, השזור בדברי אלישע ממד אישי־רגשי בד בבד עם דרישה משפטית. שכן אין להוציא את הממד הזה מן השינוי הדרמטי שיתחולל בחיי אלישע – מבן הנתון לסמכות אב ואם במסגרת משפחתית לנושא משרה לאומית תחת סמכות אליהו.

